

Канд. техн. наук, доц. Жаданова К. Ф.

Магістрант Третякова Я. О.

Кафедра будівельного виробництва та управління проектами

Запорізький національний технічний університет

DOI: 10.32347/2519-8661.2019-20.193410

ІСТОРІЯ БУДІВНИЦТВА ТА ОСОБЛИВОСТІ АРХІТЕКТУРИ СВЯТО-ТРОЇЦЬКОЇ ЦЕРКВИ МІСТА ПРИМОРСЬК ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ

Анотація. У статті розглядається історія будівництва і особливості архітектури Свято-Троїцької церкви міста Приморська, Запорізької області. Храм, який був освячений в 1838 р. в маєтку графа В. В. Орлова-Денисова, є найстарішим пам'ятником храмової архітектури Запорізького регіону в стилі класицизму. Стиль класицизм в архітектурі супроводжується симетрично-осьовими композиціями і стриманістю декоративного оздоблення. Аналізується роль класицизму в архітектурі храмового будівництва в Україні ХІХ ст. Початок ХІХ ст. ознаменовано активним будівництвом міських храмів. Царський указ 1806 р. з регламентацію церковного будівництва у відповідності до реальних потреб супроводжувався виданням альбомів типових проектів, що надсилалися по всіх губерніях. Вперше показана роль зразкового проекту в зведенні храму. Аналізуються особливості будівництва Свято-Троїцької церкви в стилі класицизму: пропорційність, симетрія, мінімум архітектурних деталей, оздоблення елементами класичної давнини – строгими колонами та античними деталями, портиками і фронтонами на фасадах. Архітектурні рішення та особливості церкви: купол спирається на потужні пілони, утворені перетином поздовжніх і поперечних стін; виступаючі на фасадах прямокутні пілястри під трикутними фронтонами, утворюють плоский портик; над віконними і дверними отворами прямокутної форми знаходяться напівкруглі неглибокі ніші; храм завершується напівсферичним куполом на циліндричному барабані з вісьмома віконними прорізами. Розглянута реставрація храму 1980-тих років, після якої Свято-Троїцьку церкву було занесено до реєстру пам'яток культурної спадщини України. Описується історія козацького роду Орлових-Денисових, що заслужив графське достоїнство. Розглядається роль його представників в історії вітчизни. Досліджується життя графа В. В. Орлова-Денисова, який займався питаннями будівництва Свято-Троїцької церкви в селі Обіточному..

Ключові слова: Орлови-Денисови, Свято-Троїцька церква, класицизм, особливості архітектури, зразковий проект.

Актуальність теми. Активізація храмового будівництва, яка характерна для останніх десятиліть, поставила перед проєктувальниками і будівельниками нові задачі, для вирішення яких потрібні знання багатоговікового досвіду зведення культових споруд, традицій в архітектурі храмів. Отже, проблема дослідження та критичного переосмислення архітектурної спадщини кожного регіону є зараз актуальною.

Історії культової архітектури України присвятили свої праці дослідник дерев'яної архітектури П. Г. Юрченко, історик архітектури С. А. Таранушенко, мистецтвознавець М. П. Цапенко, краєзнавець і історик архітектури Г. Н. Логвин. Завдяки їх працям громадськості стали відомі пам'ятники церковної архітектури різних регіонів періоду середньовіччя, часів козацтва, стилю українського бароко. Щодо храмового будівництва Південної України, архітектурна спадщина краю вивчена досі недостатньо, свідчення про церкви краю розрізнені і потребують систематизації.

Метою роботи є дослідження архітектури та історії зведення найстарішої пам'ятки храмового будівництва Запорізького регіону у стилі класицизму – Свято-Троїцької церкви у місті Приморську, Запорізької області.

Перша церква в стилі класицизму, що збереглася в регіоні до наших днів, була зведена в селі Обіточному, Бердянського повіту в 1836 році в маєтку графа Василя Васильовича Орлова-Денисова. Нині храм розташовується в межах міста Приморська, відомого з 1821 по 1964 роки під назвою Ногайськ.

Храм згадується в працях церковних ієрархів Таврійської єпархії [1,2]. Так преосвященний Гермоген в своїй праці писав: *«Церква однопрестольна, кам'яна з такою ж дзвіницею, побудована на кошти поміщика Орлова-Денисова та освячена 17 серпня 1838 року, але спочатку церква була тут набагато раніше: метричні і сповідальні книги зберігаються з 1809 року»*. Преосвященний Гермоген також повідомляє, що *«місцевість ця в 1801 р. подарована була імператором Олександром I графу Василю Васильовичу Орлову-Денисову (пом. 1843 р.), а тому селище і досі іноді називають Денисівка. Населення ж почалося з 1807 р. селянами Рязанської губернії»*.

Мабуть, незабаром з'явилася і перша дерев'яна церква на честь Святої Трійці, яка в 1818 році через зношення або пожежі була зруйнована. Ймовірно, її замінила інша – дерев'яна. Перша кам'яна церква, освячена 1838 році, з'явилася незадовго до смерті графа, що застала його у Харківському маєтку Мерчик, який належав родині сина Миколи, в 1843 році.

За радянських часів храм значно постраждав, але вцілів. Його використовували як зерновий склад. Розписи, що виконані невідомими митцями, але, безумовно, визначними майстрами (інших б граф не запросив), були забілені. Храм втратив дзвіницю, яка в 1933 році була розібрана. На рис. 1 представлені план і південний фасад церкви до і під час реконструкції.

Рис. 1. План і південний фасад Троїцької церкви в Обіточному до і під час реставрації

Початковий план церкви Святої Трійці в Обіточному має компактне рішення у вигляді малого, майже рівнокінцевого хреста. Купол спирається на досить потужні пілони, утворені перетином поздовжніх і поперечних стін. Вівтарна частина прямокутного контуру майже рівновелика притвору. Виступаючі на фасадах прямокутні пілястри під трикутними фронтонами, що утворюють своєрідний плоский портик, додають вигляду храму властиві класицизму строгість і вишуканість.

Такі плоскі портики прикрашають всі фасади храму, крім західного, до якого примикала дзвіниця. Над віконними і дверними отворами прямокутної форми знаходяться напівкруглі неглибокі ніші. Храм завершується напівсферичним куполом на циліндричному барабані з вісьмома віконними прорізами. Образ храму прекрасно ілюструє основні принципи класицизму: пропорційність, симетрію, мінімум архітектурних деталей – нічого зайвого.

Можна з упевненістю сказати, що храм був зведений з використанням рішень зразкових церков альбому 1824 року [3]. За зразковим проектом альбому, ймовірно, була зведена і дзвіниця храму, про яку згадує преосвященний Гермоген. На рис.2 представлені план і південний фасад церкви, розміщеної у альбомі під номером V, представлена конструкція зразкової дзвіниці з того ж альбому. Нагадаємо, що Будівельний Статут того часу [4], прообраз сучасних Норм, рекомендував єпархіальним архітекторам лише дотримуватися зразкових рішень. Копіювати зразковий проект в чистому вигляді зовсім не передбачалося.

Рис. 2. План, фасад і дзвіниця з альбому зразковихцерков 1824 року

Реставрація храму почалася в 1980-их роках. В ході будівельних робіт була відновлена дзвіниця, оновлені покриття, стіни поштукатурені і пофарбовані білою фарбою. При внутрішній обробці церкви вдалося відновити 8 з 12 стінних фрескових розписів ХІХ ст., виявлених під шаром побілки. Реставрація велася за спонсорської підтримки підприємства «Мотор Січ».

Вже в 1991 р. храм відкрив свої двері для парафіян, в ньому почалися богослужіння. З того ж року храм був занесений до реєстру пам'яток культурної спадщини України.

Тут доречно звернутися до персоналій славного козацького роду графського звання Орлових-Денисових. Козачий полководець Федір Петрович Денисов (1738-1803 рр.), який відзначився нечуваною хоробрістю під час російсько-турецької війни 1768-1774 років, почав компанію осавулом, а закінчив полковником. Від турків отримав прізвисько «Денис-паша», яке наганяло на них жах. Закінчив війну кавалером багатьох орденів, серед яких ордени Святого Георгія 2, 3, і 4 ступенів. Під кінець своєї блискучої кар'єри Ф.П. Денисов був проведений в генерали від кавалерії і призначений першим командиром новоствореної лейб-гвардії Козачого полку.

У 1799 р. імператором Павлом І Денисов з усім своїм потомством першим з донських козаків був зведений до графського достоїнства. З дітей у нього була лише єдина дочка Дарина Федорівна, яку він видав заміж за Василя Петровича Орлова, також генерала від кавалерії, отамана війська Донського. Від цього шлюбу народився Василь Васильович Орлов – власник села Обіточного на березі Азовського моря.

Щоб зберегти в потомстві своє прізвище, Ф. П. Денисов в 1799 році звернувся з проханням на ім'я імператора, в якому просив дозволу передати свій графський титул зі своїм прізвищем власному онукові по жіночій лінії. Прохання його було задоволене. Так з'явився графський рід Орлових-Денисових з козацькими коренями.

Викликає сумнів твердження Гермогена, що землі на березі Азовського моря були подаровані в 1801 році Олександром I саме Василю Васильовичу Орлову-Денисову. В цей час молодому графу, носію прізвищ двох славних родів, було тільки 26 років. Ніякими бойовими заслугами він ще не встиг відзначитися. Його зоряний час прийде під час наполеонівських воєн. Швидше за все, ці землі були подаровані його дідові Федору Петровичу Денисову, що прославив себе в ході російсько-турецьких воєн, в результаті яких південні території були приєднані до Росії. Дарувати землі учасникам військових дій, що відзначилися в ході компанії, було в правилах того часу. Не випадково Гермоген [1] повідомляє, що *«селище це і досі іноді називають Денисівка»*.

На рис.3 представлені зображення родоначальників династії Ф. П. Денисова і В. П. Орлова, родовий герб графів Орлових-Денисових і портрет Василя Васильовича Орлова-Денисова – першого представника цього роду. Саме цей портрет, виконаний в майстерні Дж. Доу, зберігається у Військовій галереї Зимового палацу в Санкт-Петербурзі (зараз Державний Ермітаж). Герб графів Орлових-Денисових поміщений в Загальний гербовник дворянських родів Всеросійської імперії, частина 8. Девіз на гербі говорить: *«За службу і хоробрість»*.

За спогадами сучасників [5] В. В. Орлов-Денисов був *«людина вельми чудовий не самими подвигами і хоробрістю. Він був щирим прихильником освіти і літератури»*. Поступив на службу в 12 років. Будучи військовим старшиною в Санкт-Петербурзі за власною ініціативою відвідував навчання в приватному пансіоні, де пройшов курс шкільної програми, вивчав французьку та німецьку мови. Прославився в ході Наполеонівських воєн 1808-1814 років, служив, як і його дід, командиром лейб-гвардії Козачого полку. З 1811 року мав чин генерал-ад'ютанта, у 1813-1814 роках командував конвоєм імператора Олександра I, відзначився в битві під Лейпцигом. В ході цих операцій заслужив 15 вітчизняних нагород і 5 нагород від країн союзниць антинаполеонівської коаліції. Закінчив службу в чині генерала від кавалерії.

Рис. 3. Родоначальники династії Ф. П. Денисов і В. П. Орлов; родовий герб Орлових-Давидових; портрет графа В. В. Орлова-Давидова (1775-1843 рр.)

Маючи значні земельні володіння на березі Азовського моря, В. В. Орлов-Денисов помістив своє родове гніздо зовсім не тут, а в Саратовській губернії, на землях, що склали придане його дружини, фрейліни імператорського двору, дочки міністра фінансів імперії М. А. Васильєвої. Недалеко від повітового міста Вольська, в містечку під назвою Шихани, на початку 1820-х років графом була облаштована садиба з панським будинком і чудовим садом, які збереглися до наших днів [6].

Подружжя були батьками шести синів і трьох доньок. В 1829 році сімейство Орлових-Денисових спіткало страшне нещастя: померла дружина Василя Васильовича Марія Олексіївна. За словами сучасника, [5] *«померла внаслідок пологів, все шкодували про неї, багато залишилося дітей і чоловік у великому смутку»*.

Є відомості про трьох їх синів – Федора, Миколу і Михайла. Успішною можна вважати кар'єру старшого сина – генерал-ад'ютанта, генерала від кавалерії Федора Васильовича Орлова-Денисова (1807-1865 рр.), який з 1848 по 1851 роки перебував начальником штабу війська Донського, з 1854 року – похідним отаманом донських козачих полків в Криму. Він був одружений на фрейліні Е. А. Никитиній. Його нащадки додали до свого прізвища третю складову і стали іменуватися Орлови-Денисови-Никитіни. Під Петербургом в Коломнягах збереглася їх родовий маєток [7].

Середній син Микола Васильович (1815-1855 рр.) також дослужився до генерала, був одружений на Н. А. Шидловській – представниці роду найбагатших землевласників Харківської губернії. Їх сім'ї належав маєток Мерчик під Харковом, який зараз перебуває на стадії руйнування [8]. Потомства сімейство генерала не залишило.

Молодший син Михайло Васильович (1823-1863 рр.), камергер і помічник статс-секретаря Державної Ради, успадкував маєток Шихани в Саратовській

губернії. У спадщину Шихани перейшли до його сина Петра Михайловича (1852-1881 рр.). Останнім власником був праправнук знаменитого козацького командира – Василь Петрович Орлов-Денисов (1876-1918 рр.), який вибрав мирну професію юриста.

Після смерті дружини генерал В. В. Орлов-Денисов вийшов у відставку, переїхав в Україну, де оселився в маєтку Мерчик під Харковом, яким володіла родина його сина генерала М. В. Орлова-Денисова. У ці роки на свої кошти він відкриває в Харкові перший в Росії дитячий притулок і займається питаннями будівництва Свято-Троїцької церкви в селі Обіточному. Будівництво було завершено в 1836 році, в 1838 р. відбулося освячення храму. Можливо, церква була зведена на честь світлої пам'яті його покійної дружини. Блискучий герой Наполеонівських воєн помер в 1843 р. в маєтку сина Миколи – Мерчик. Його поховали в Хрестовоздвиженській церкві Покровського монастиря в Харкові. У 1911 р. його прах був перенесений до Новочеркаська в усипальницю Вознесенського військового собору, де він спочиває до цього дня.

Великий князь Микола Михайлович Романов в своїй знаменитій 5-томній праці «Російські портрети XVIII і XIX ст.» наводить таку характеристику прославленому полководцю [5]: *«Гостинний, веселий і люб'язний серед товаришів, він був мовчазний з малознайомими. Він робив багато добра, будував церкви, допомагав бідним і в Харкові заснував перший дитячий притулок. Природний козак, він щиро любив своїх донців і вважав їх непереможними... Він любив життя розкішне, веселе, і часто сонце, що сходить, заставало його за картами»*. У зв'язку з цим примітний такий епізод з життя В. В. Орлова-Денисова [9]. Проходячи з козаками з Криму на північ, він зупинився на нічліг в 70-ти верстах на північ від Херсона. Заїхавши до сусідньої поміщиці графині А. В. Браницької, в її село Кам'янку, провів там вечір, посперечався з господинею і на парі виграв маєток Козацьке, з прилеглою до нього землею в 18 000 десятин. Місце це сподобалося графу, і він звелів побудувати на високому березі Дніпра з місцевого каменю будинок. Згодом маєток перейшов до князів Трубецьких як придане молодшої доньки графа Любові Василівни Орлової-Денисової. Зараз в Козацькому збереглися руїни палацу, планується їх відновлення.

Сучасний стан Свято-Троїцької церкви в Приморському ілюструє рис. 4, де представлені зовнішній вигляд церкви і підкупольний простір інтер'єру.

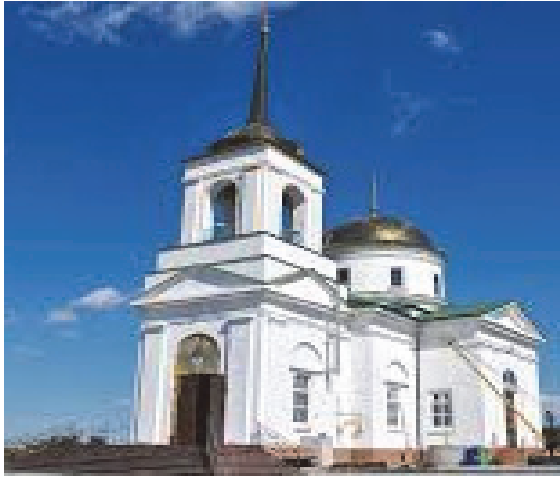

Рис. 4 Сучасний стан Свято-Троїцької церкви в Приморську

Під час громадянської війни нащадки В. В. Орлова-Денисова виявилися по різні боки лінії фронту. Одні з них підтримали білогвардійський рух, і після змушені були емігрувати. Інші воювали за нову владу, деякі з них стали відомими людьми за радянських часів [10].

На основі викладеного формулюються висновки.

Свято-Троїцька церква в колишньому маєтку В. В. Орлова-Денисова є найпершим пам'ятником храмової архітектури в стилі класицизму на території Запорізького регіону і представляє інтерес як пам'ятник культури, історії та архітектури. Показаний зразковий проект, що послужив прообразом храму. Висвітлено маловідомі сторінки з історії козацького роду Орлових-Денисових, що заслужив графський титул.

Храми з планами у вигляді хреста отримали розвиток в регіоні в церквах з протяжною трапезною в три вікна, розташованою між основною частиною і дзвіницею, суміщеною з притвором.

Література:

1. Таврическая епархия. Гермогена, епископа Псковского и Порховского, бывшего Таврического и Симферопольского. Псков: типография Губернского правления, 1887. 528 с.
2. Статистико-хронологическо-историческое описание Таврической епархии: общий и частный обзор. Сост.: кафедральный прот. М. Родионов. Симферополь: тип. С. Спиро, 1872. 268 с.
3. Собрание планов, фасадов и профилей для строения каменных церквей. Альбом образцовых церквей. С.-Петербург, 1824. 150 с.
4. Бутырский Д. Устав строительный (Св. Зак. т. XII, ч. 1, изд. 1900 г. и по прод. 1906 г.) (изд. 2-е, испр. и доп.). С.-Петербург: изд. книжного магазина "Правоведение" И. К. Голубева, 1908 г. 643 с.

5. Орлов-Денисов, Василий Васильевич. Википедия: свободная энциклопедия. URL: [https://ru.wikipedia.org/wiki/Орлов-Денисов Василий Васильевич](https://ru.wikipedia.org/wiki/Орлов-Денисов_Василий_Васильевич)

6. Усадьба Орлова-Денисова в Шиханах. Усадьбы: существующие, восстановленные, разрушенные. Генеалогический форум ВГД. URL: <http://forum.vgd.ru/post/2721/84317/p2580182.htm>

7. Усадьба Орловых-Денисовых в Коломыжах. Живой журнал: блоги. URL: <https://mrs-mcwinkie.livejournal.com/171088.html>

8. Усадьба в Старом Мерчике. Достопримечательности Украины. URL: <https://zabytki.in.ua/ru/1884/usadba-v-starom-merchike>

9. Казацкое (Херсонская область). Википедия: свободная энциклопедия. URL: [https://ru.wikipedia.org/wiki/Казацкое_\(Херсонская_область\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Казацкое_(Херсонская_область))

10. "Мы не простого, а графского роду!". Новочеркасские ведомости: выпуск №37 от 14 сентября 2010. URL: <http://novocherkassk.net/press/vedomosti/2010/09/14/>

Аннотация. В статье рассматривается история строительства и особенности архитектуры Свято-Троицкой церкви города Приморска Запорожской области. Храм, который был освящен в 1838 г. в имении графа В. В. Орлова-Денисова, является старейшим памятником храмовой архитектуры Запорожского региона в стиле классицизма. Стиль классицизм в архитектуре сопровождается симметрично-осевой композицией и сдержанностью декоративной отделки. Анализируется роль классицизма в архитектуре храмового строительства в Украине XIX в. Начало XIX в. ознаменовано активным строительством городских храмов. Царский указ 1806 г. с регламентацией церковного строительства в соответствии с реальными потребностями сопровождался изданием альбомов типовых проектов, которые направлялись по всем губерниям. Впервые показана роль образцового проекта в возведении храма. Анализируются особенности строительства Свято-Троицкой церкви в стиле классицизма: пропорциональность, симметрия, минимум архитектурных деталей, отделка элементами классической древности - строгими колоннами и античными деталями, портиками и фронтонами на фасадах. Архитектурные решения и особенности церкви: купол опирается на мощные пилоны, образованные пересечением продольных и поперечных стен; выступающие на фасадах прямоугольные пилястры под треугольными фронтонами, образуют плоский портик; над оконными и дверными проемами прямоугольной формы находятся полукруглые неглубокие ниши; храм завершается полусферическим куполом на цилиндрическом барабане с восемью оконными проемами. Рассмотрена реставрация храма 1980-х годов, после

которой Свято-Троицкая церковь была занесена в реестр памятников культурного наследия Украины. Описывается история казацкого рода Орловых-Денисовых, что заслужил графское достоинство. Рассматривается роль его представителей в истории отечества. Исследуется жизнь графа В. В. Орлова-Денисова, который занимался вопросами строительства Свято-Троицкой церкви в селе Обиточном.

Ключевые слова: Орловы-Денисовы, Свято-Троицкая церковь, классицизм, особенности архитектуры, образцовый проект.

Annotation. The article presents the history of construction and architecture of the Svyato-Troitskaya church in the Prymorsk city, Zaporozhye region. The temple, consecrated in 1838 in the estate of Count V. V. Orlov-Denisov, is one of the oldest architectural monuments of the Zaporozhye region in the style of classicism. The classicism style in architecture is accompanied by a symmetrical-axial composition and restraint of decorative finishes. The role of classicism in the architecture of temple construction in Ukraine of the XIX century is analyzed. The imperial decree of 1806 with the regulation of church construction in accordance with real needs was accompanied by the publication of albums of standard designs that were sent to all provinces. The role of a model project in the construction of the temple is shown for the first time. The features of the construction of the Svyato-Troitskaya church in the style of classicism are analyzed: proportionality, symmetry, a minimum of architectural details, decoration with elements of classical antiquity - strict columns and antique details, porticoes and pediments on the facades. Architectural decisions and church features: the dome is based on powerful pylons formed by the intersection of longitudinal and transverse walls; rectangular pilasters protruding on the facades under triangular gables, form a flat portico; semicircular shallow niches are located above the window and doorways of a rectangular shape; the temple ends with a hemispherical dome on a cylindrical drum with eight window openings. The restoration of the temple of the 1980s is considered, after which the Svyato-Troitskaya church was included in the register of cultural heritage of Ukraine. The article presents the history of the cossack family, who deserved the count's dignity, shows the role of its representatives in the history of the fatherland. Explores the life of Count V. Orlov-Denisov, who worked on the construction of Svyato-Troitskaya church in the Obitochnoe village.

Keywords: Orlov-Denisov family, Svyato-Troitskaya church, Classicism, architecture features, model project.